

A dualizmus kori Eger lassú népességnövekedésének demográfiai hátteréről

Demeter Gábor¹

Eger azok közé a vidéki, lassan provinciálissá váló és közepes lélekszámmal, de jelentős társadalmi presztízzsel rendelkező városok közé tartozott a dualizmus időszakában, melyek nem profitáltak a gyors iparosodásból, és kimaradtak a jelentősebb változásokból. Mindez azt feltételezi, hogy többek között közlekedésföldrajzi adottságai miatt Egerben a demográfiai és migrációs minták eltértek mind az országos átlagtól, mind a dualizmus korában felfutó településekre jellemző sajátosságoktól. Ezen állítás tényszerűsége - az országos mintáktól való eltérés - azonban vizsgálendő. A tanulmány célja a természetes szaporulat, a bevándorlás és a halálozás népességnövekedésben betöltött szerepének rekonstrukciója 1880-1890 között levéltári források alapján, illetve mindezek társadalmi vetületének elemzése és a lassú népességnövekedés bizonyos aspektusainak magyarázata. Részben arra is keressük a választ, hogy a migránsok társadalmi összetétele, hozzájárult-e a város jelentőségének halványulásához. Ennek megfelelően a tanulmány három, némiképp különböző, de egységes adatkezeléssel és adatszerkezettel bíró részre különül el. A tanulmány első része a természetes szaporulat mutatóját vizsgálja összehasonlítva az országos adatokkal. A következő rész a migráció sajátosságait taglalja, a záró fejezet pedig a vezető halálokok korcsoportonkénti sajátosságait vizsgálja.

Eger városhierarchiában betöltött helyzetének átalakulásáról, és a városra jellemző népesedési folyamatok hátteréről objektívebb kép rajzolható, ha tágabb keretbe ágyazva hasonló, illetve eltérő adottságokkal és dinamikával rendelkező városok jellemzőivel és azok időbeli változásával hasonlítjuk össze. Erre alkalmas a tercier szektorban dolgozók arányának összevetése a különböző jogi és történelmi háttérrel rendelkező városok esetében.

Míg 1825-ben Gyimesi S. szerint Eger a 9. legvárosiasabb település volt az országban Kassa mögött és Pécs előtt (1715-ben a 29.), (BELUSZKY P. 1999) addig 1900-ban Győrrel, Miskolccal, Komárommal, Nagyszebennel és Eperjessel együtt már csupán középvárosként tartották számon. Előkelő pozíciója ellenére Eger lakossága 1784-1847 között alig 10%-kal nőtt, 1825-1900 között pedig 40%-kal, 17,5 ezer főről 24,5 ezer főre (BELUSZKY P. 1999). Eger lakossága 1850 körül 20000 fő volt, a város lakossága tehát 1850-1900 között 22%-kal nőtt csupán (FÉNYES E., 1851).

A város lakosságából 700 volt kézműves, ez az érték a családfők 15-17%-át tette ki. 1825-ben 619-en éltek a kereskedelemről (a családfők 12-14%-a), 876-an a közhivatalokban dolgoztak (15-18%) (BELUSZKY P. 1999). Ez a három kategória a családfők közel 50%-át átfogta. A hasonló hierarchiaszinten lévő, korábban jelentéktelen mezővárosként létező Zombor lakossága a XIX. sz. közepére 29 ezer főre gyarapodott, kereskedelemről a családfők 9-12%-a élt, a közhivatalokban 12-14%-uk dolgozott. A két szomszédvár közül Kassa 35,5 ezer fős lakossággal rendelkezett (a két mutató értéke itt 16-20% és 27-32%), Miskolcot pedig 41 ezren lakták (16-18% és 12-15%) (BÁCSKAI V., 2002.).² Gyöngyöst, Heves második legnagyobb városát 15 ezren lakták, a kereskedelemről élő családfők aránya 12-14% volt, a hivatalnokoké viszont csak 12-13%. A XIX. század elején Kassa hasonló helyzetben volt gazdasági és jogi szempontból is, mint Eger, de teljes körű regionális centrummá tudott válni, amit foglalkoztatási szerkezete is tükrözött. Népessége 1825 és 1900 között közel megháromszorozódott (13 ezerről 36 ezerre). Miskolc lakossága is csaknem megduplázódott (22 ezerről 40 ezerre). Zombor szintén dinamikus növekedett, de jogi helyzetének köszönhetően a kereskedelemről és közszolgáltatásból élő lakosság aránya elmaradt Egeré mögött, míg Miskolcé nagyjából azonos volt. Eger tipikus kereskedő-, hivatalnok- és

¹ Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék

² Kassa és Miskolc kiválasztását földrajzi közelségük indokolta, hiszen az Egerbe irányuló migráció két fő irányát ez a körzet adta - lásd részletesen később -, Zomborét pedig eltérő jogi státusza.

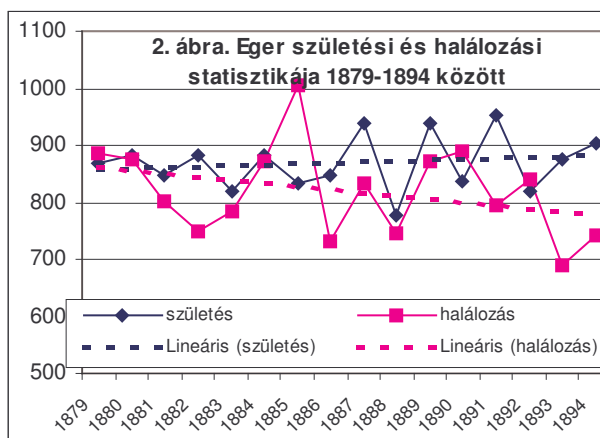
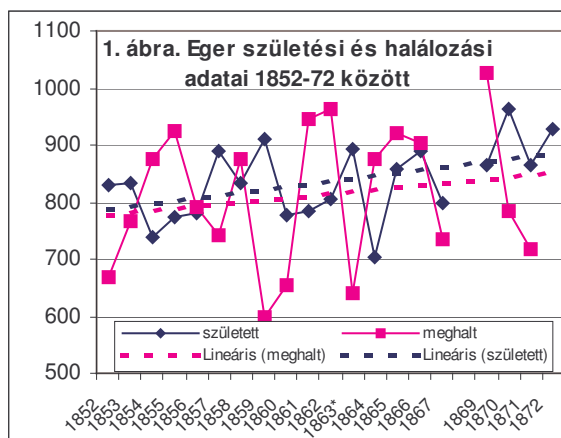
iskolaváros volt. A hasonló funkciót betöltő Selmechánya lélekszáma nem nőtt, Eperjesé is csak 60%-kal emelkedett a fenti periódusban. Eger népességnövekedése a 19. század második felében nem nevezhető kiemelkedőnek, bár az országos átlagot elérte – ugyanakkor a városok növekedési átlagértéke alatt maradt. A népességnövekedés lassú üteme részben korrelál a város pozícióvesztésével. Kérdés, hogy ezt a mérsékelt növekményt a város természetes szaporulata, vagy a migráció biztosította. Amennyiben a migráció szerepe is jelentős, kérdés, hogy a migránsok társadalmi összetétele felelőssé tehető-e a pozícióvesztésért. Bár a városok népességnövekedéséért általában a migrációs folyamatokat tartják felelősnek, kisváros - főleg ha zárt közösségnek tartják, mint Egert - esetében talán a természetes szaporulat sem jelentéktelen. A következőkben ezt vizsgáltuk meg részletesen.

Országos szinten 1850 körül a születések arányszáma körülbelül 45 ezrelék volt, s 1885-ben is hasonló. A halálozások számaránya még 1885-ben is 36 ezrelék körül volt, jelentősebb csökkenése 1890 után indult meg. A természetes szaporulat országos átlaga 1850-ben és 1885 körül is 9-13 ezrelék körül ingadozott (GYÁNI G. - KÖVÉR GY., 2004). 1000 csecsemő közül 253 nem érte meg az egyéves kort. Ezekkel az adatokkal vetettük össze Eger népességének alakulását 1850-1895 között. A kutatásokban manapság már elfogadott a családrekonstrukciós módszer: a népszámlálások híján az anyakönyvek bejegyzései alapján reprodukálják a népesedési viszonyokat és a családtörténetet akár több generáción keresztül is (GYÁNI G. - KÖVÉR GY. 2004).

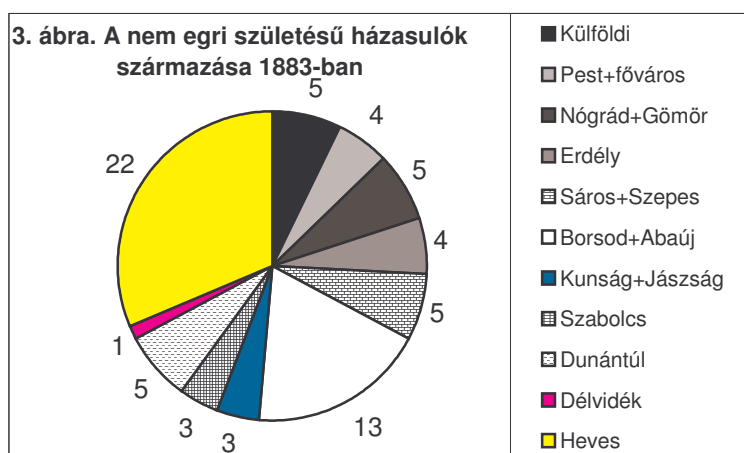
Egerben 1852-1867 között 13098-an születtek és 12884-en haltak meg, ami éves átlagban 818 és 805 embert jelentett, másképp fogalmazva a születési arányszám 41 ezrelék volt, a halálozási 40,5.³ *16 év alatt tehát a természetes szaporulat révén mindössze 214 fővel nőtt a 20000 fős város lakossága (1%).* A születési arányszám azonos volt az országossal, a halálozási viszont mintegy 1%-kal meghaladta az országos átlagot, ami arra utal, hogy a városi környezet akkor sem volt egészségesebb a vidéki levegőnél. A nagy járványok (pl. 1854-55) természetesen éppúgy kimutathatók a városban is (**1. ábra**), mint az országos statisztikákban (KATUS L. 1980). (Éppen ezért az 1872-1878 közötti időszakot nem ábrázoltuk: az újabb kolerajárvány jelentősen módosította volna a város demográfiai képét). 1860-67 között természetes fogyás volt megfigyelhető (130 fő), az előtte lévő 8 évben viszont 344 fővel nőtt a lélekszám a járványok ellenére. Alapvetően Egerre is igaz az állítás, mely szerint 1870 körül még nem nyílt ki Magyarországon a demográfiai olló, s hogy 1873 után megkezdődött a halálozások számának csökkenése (**2. ábra**). Azonban míg az országban hamarosan a születések száma is csökkenni kezdett, azaz rövid volt a demográfiai átmenet, Egerben végig növekedési trend volt megfigyelhető a vizsgált periódusban.

1879-1886 között 6866 születésre 6711 haláloset jutott, azaz a lakosság száma 155 fővel nőtt, évente átlagosan 858 ember született és 839 halt meg, ami 38, illetve 37 ezreléket jelentett. A következő 8 évben 7041 születésre 6406 haláloset jutott (HML, IV-416/156-166.): a természetes szaporulat elérte a 635 főt. Évente átlagosan 880 ember született és 801 halt meg. Ez 36 és 32,5 ezrelékes átlagot jelentett, amely valamelyest az országos átlag alatt maradt mind a születés, mind a halálozás esetében. 1890 után a természetes szaporulat egyre nagyobb szerepet kapott a városok népességnövekedésében, de előtte ez nem így volt. A természetes szaporulat mélyen az országos átlag alatt maradt Egerben. Összességében *Eger lakossága pusztán a természetes szaporulat által 1850-95 között alig 1200 fővel emelkedett volna. A tényleges növekedésnek 1850-1900 között (4000-4500 fő) tehát más oka volt.*

³ Az adatok a Heves Megyei Levéltárban található római katolikus születési és halálozási anyakönyvi kivonatokról származnak (HML IV-416. megfelelő kötetei). Mivel a város lakossága szinte kizárólag katolikus volt, az egyház pedig nagy gyakorlatra tett szert az anyakönyvezés területén, az adatokat mindenképpen pontosnak kell tekinteni (1863-ból csak szeptemberig maradtak fenn a halálozási adatok).

A városba irányuló vándorlás vizsgálata esetében szerencsések vagyunk. Az anyakönyvi kivonatok ugyan meglehetősen ritkán közlik házasságkötés vagy születés esetén a szülők, házasulók származási helyét különösen egy teljes évet tekintve, de mégis sikerült ilyen évet találni (HML, IV-416/152.). A városból való elvándorlásra semmilyen adat nem található az anyakönyvi kivonatokban. Az 1883-as házassági anyakönyvi kivonatban 167 bejegyzés található, ami 334 embert érintett. Ebből 75 fő nem egri születésű lakos volt, ami az összes házasult 22%-át tette ki. Születési helyeik megoszlását a következő diagram ábrázolja (**3. ábra**).

Égtájak szerint csoportosítottuk, majd kettesével összevontuk az egyes megyéket. Eredet és gyakoriság szerint 3 csoport hozható létre. Az első csoportba a külföldiek és a pestiek, továbbá Nógrád-Gömör, Sáros-Szepes és Erdély térsége tartozott, a nem egri születésű házasulók 7-7%-ával. A második csoportba a Kunság, a Jászság, Szabolcs és a Dunántúl területeiről származó lakosság tartozott 4-4%-kal. A harmadik csoportba Borsod és Heves megye területéről származók kerültek, akik a jövevények mintegy 50%-át adták. Mivel Eger földrajzi fekvése Heves megyén belül periférikus, így érthető a Borsod megyeiek 20%-os részesedése, sőt, annak ellenére is ilyen magas az arány, hogy Andornaktályát Heves megyéhez tartozónak vettük. A többi esetben a korabeli vármegyehatárokat vettük alapul. Városból 20 fő érkezett (29%), a város közvetlen környékéről 6%, a város 35 km-es körzetén belülről 31 fő, ami 44%-ot jelentett.⁴ Az átlagnál jóval többen érkeztek Mikófalváról, Szilvásváradról. Az utóbbi egyébként híresen szegény falu volt, ami előrevetíti a bevándorlók

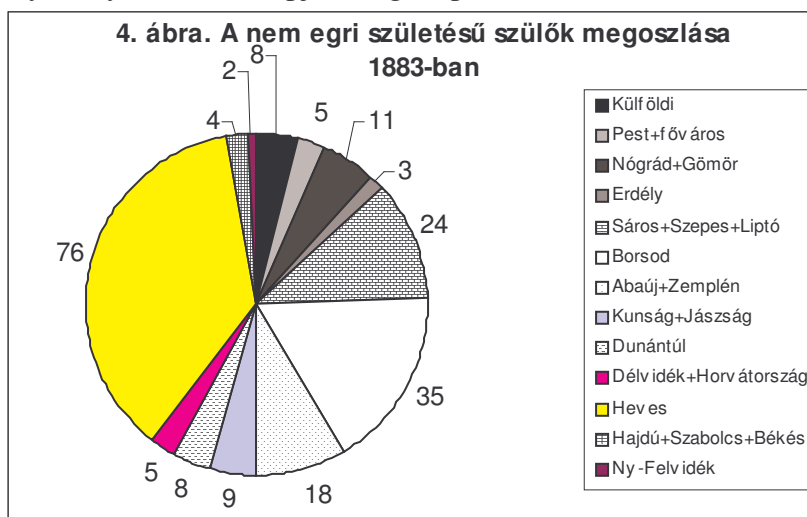
⁴ A város közvetlen környékéhez tartozónak vettük a város területéről kiindulva elérhető első-második települést, akkor is, ha közben átléptük megyehatárt.

társadalmi megoszlásának egyes sajátosságait. A 75 fő legalább fele - 20 pár – mindkét ágról jövevénynek számított. A nem egri születésűek talán szívesebben házasodtak egymással, mint egriekkel, jóllehet a „vegyesházasságok” száma az előbbi értéknél is nagyobb volt – meghaladta a 35-öt, de az elvileg lehetséges 75-nek alatta maradt. A minimális 37-et – ahol már mindkét házасuló fél bevándorló – viszont 70%-kal felülmúlta ez az érték. Összességében a 20+35 házasság a 167 új házasság egyharmadát tette ki 1883-ban. *A házassági szokások alapján bizonyítható, hogy Eger - város létére - viszonylag zárt közösség volt.*

Megvizsgáltuk ugyanezen év születési anyakönyvi kivonatában található szülők származási helyét. Ez eldöntötte azt a metodikai kérdést is, hogy reprezentatív-e a házassági anyakönyvi kivonatok alapján kirajzolódott kép, és más esetekben is használható, avagy nagyobb adathalmazzal kell dolgozni.

1883-ban Egerben 750 gyermek született. Az 1500 szülőből a 223 nem egri születésű az anyakönyvben említett lakosok 15%-át tette ki. Igaz a 750 gyermek már egrinek számított, de ők mégsem csökkentették az idegenek arányát jelentősen. A gyermekhalandóság ugyanis igen magas volt. Az Egerben elhunytak korfa-struktúráját vizsgálva megállapítható, hogy a halottak legalább fele 5 év alatti volt – akik szinte minden esetben egrinek számítottak. Ha elfogadjuk az előbb említett 15%-os értéket, azaz ennyi volt átlagosan a nem egri születésű egriek aránya, akkor a fennmaradó 50% 15%-a volt nem egri születésű elhunyt, ami a teljes érték 7,5%-a. Vagyis az elhunytak 93%-a egri volt. Azaz hiába nőtt évente átlagosan 800 fővel a gyermekek miatt az egri születésűek száma, legalább 720 egri meg is halt. Így rövidtávon az Egerben élő, idegen születésűek aránya nem változott jelentősen.

1500 fő már statisztikailag is releváns sokaságot képvisel. Az adott évben gyermeket vállalók között a bevándorlók aránya 15%, a házasságot kötöttek között 22%, így elmondható, hogy *átlagosan az egri lakosság egyötöde bizonyosan nem egri születésű volt. Ez egyben azt is jelenti, hogy Eger lakossága a megélnéknél - de más városoktól elmaradó (Amszterdamban a jövevények aránya a XVII. sz. elején is 40% felett volt) - migráció révén növekedett 24 ezer főre 1900-ra.* Az anyakönyvi adatok alapján megállapítható a bevándorlók származása.

Pestről, Nógrádból és Gömörből, tehát az Egertől Ny-ra és ÉNy-ra fekvő térségből származott a jövevények 5-5%-a. Meglepően sokan jöttek az északi megyékből, Sárosból és Szepesből – ezek jó része nem is magyar ajkú volt – (12%), Borsodból 18%, Abaújából és Zemplénből 9% érkezett. Keleti irányból érkezett a legtöbb betelepülő. A Kunság és a Jászság 4%-át adta a bevándorlóknak, csakúgy, mint a Dunántúl, míg a Délvidék, Hajdú és Bihar 2-2%-át. Nyitra és Erdély csak 1-1%-kal képviseltette magát. A külföldiek aránya elérte a 4-

5%-ot. Heves megye és Andornaktálya részesedése összesen 38%-ot tett ki.⁵ Összehasonlítva a születési anyakönyvi kivonatokat a házassági anyakönyvi kivonatokkal, nagy különbségek nem mutathatók ki: a gyakoribb származási helyek gyakorisága nőtt, a ritkábbaké csökkent. A házassági anyakönyvi kivonatok is releváns adatszolgáltatók, jöllehet a bennük lévő adatmennyiség a születési anyakönyvi kivonatok 1/5-ét alig haladja meg.

Városból (az 1890-es jogi helyzet alapján) érkezett 87 fő, ami közel 40%-ot jelentett, beleértve a mezővárosokat is (pl.: Jászapáti, Mezőkövesd, Putnok, Szécsény, Apátfalva). Mezőkövesdről hatan érkeztek, Szécsényből ketten, Szolnokról, Törökszentmiklósról, Esztergomból szintén. Nagyobb városból (10000 fő felett) 37-en érkeztek, ez a betelepülők 17%-át adta.⁶ A település közvetlen közeléből érkezett az idegenek 10%-a, a 35 km-es körzetéből 95 fő, 43%-uk. A Bükk-hegység környezetéből többen települtek át, mint a Mátra környékéről. Az *É-D irányt kivéve a migráció (főleg a domináns K-NY irányban) rövid távolságokat ívelt át*. Az előbbi oka egyértelműen az országos trendekkel van kapcsolatban: a hegyvidékről egy-egy megyével lejjebb haladva mindig lépcsőzetesen mutatkozik a nyereségi többlet (KOVÁCS A. 1910). A K-Ny-i irány is egyezik az országos trenddel.

A város asszimilációs szerepét sem lehet figyelmen kívül hagyni. Megvizsgálva a beköltözők nevének eredetét, nagyon sok ruszin, lengyel vagy szlovák hangzásúra akadhatunk. Szomolnokhutáról érkezett egy Rusznyák nevezetű ember, Budamérről egy Bilicz, Jablonkáról egy Pavel vezetéknévű férfi, Liptóból egy Horánszky⁷ nevezetű százados. Szepesolaszról egy Zemán nevű kőműves, Szabadkáról Nimesevics fogházfelügyelő, Remetéről (Szepes) egy Reid nevű csizmadia érkezett. Egy lengyel kocsis, bizonyos Lukaszky Ropeáról érkezett. Tiszalúcról 2 zsidó költözött be a városba. Ugyanakkor meglepő az a tény, hogy kisebb magyarsággal rendelkező, vagy nyelvszigetként funkcionáló településekről nagy gyakorisággal magyaros hangzású nevet viselők érkeztek (Buzáth Lajos gyógyszerész Máramaroszigetről, de egy Szepesóvári iparos is magyar nevet viselt).

A betelepülők jelentős része a szegénység elől menekült, ilyenek voltak a szilvásváradiai, mikófalviak, bélapátfalviak. Sorsuk nem fordult jobbra, nagy részük cseléd lett. Egyes esetek igen speciálisak: a katonatisztek nem önként jöttek, őket ide helyezték. Mivel a születési anyakönyvi kivonatok közlik az apa foglalkozását, illetve a megesett lányoké is ismert, hiszen nagy többségük cseléd vagy özvegy volt, a tanulmány második részében kísérletet tettünk a bevándorlók foglalkozásának és társadalmi státuszának rekonstruálására (**5-6. ábra**) (HML, IV-416/152.).⁸

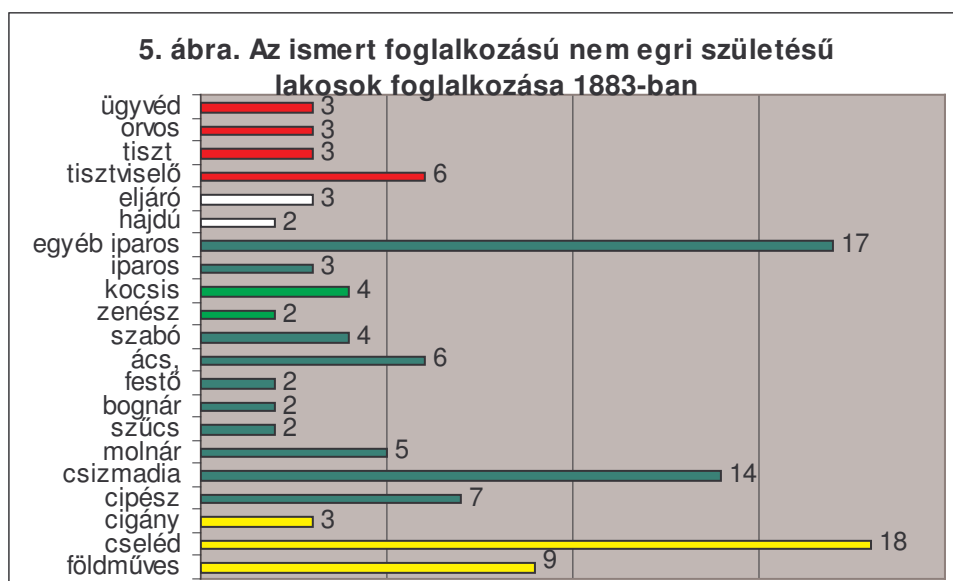
⁵ Mellékelten megadjuk a két anyakönyvi kivonatban feltüntetett települések nevét: Kerecsend, Szarvaskő, Felnémet, Maklár, Felsőtárkány, Kamnicz (Morvao.), Kecel, Tenk, Mikófalva (5 fő), Lőcse, Várkony, Feled (Gömör), Bélapátfalva, Szihalom, Ózd, Besenyőtelek, Molyiczka (Lengyeló.), Szilvásvárad, Sárkeresztúr, Tokaj, Okány (Bihar), Szücsi, Kunszentmárton, Fülek, Kecskemét, Kunhegyes, Egerszalók, Tarnaörs, Kállósemlén, Poroszo. (Grotkau, Léhe), Gyöngyös, Hotkóc (Szepes), Szomolnokhuta, Kompolt, Budapest, Kemencze (Huszt), Lovászhat, Martonfalva (Gömör), Dégh (Zala), Balatonfüred, Mezőtárkány, Tarnalelesz, Mezőkövesd, Alsómizslye (Abaúj-Torna), Vért (Komárom), Hosszúrét (Borsod), Kassa, Füzesabony, Dormánd, Kistálya, Szécsény, Szekszárd, Esztergom, Budapest, Kápolna, Csokva, Szepesolaszi, Tarnasáday, Jászapáti, Gyöngyös, Diósgyőr, Csécsi, Szolnok, Szigetújfalu, Recsk, Miglész (Kassa), Szerencs, Heves, Arló, Erdőtelek, Debrecen, Jaroszlavl (Galícia), Belovár-Kőrös megye, Tard, Putnok, Várpalota, Zombor, Szabadka, Úrmény (Nyitra), Kőszeg, Szomolya, Veszprém, Kézsmárk, Jászapáti, Szentistván, Dédes, Bogács, Ostoros, Püspöki, Lőcse, Cered, Pétervására, Hangony, Remete (Szepes), Aldebrő, Palkonya, Csépany, Újvár (Nyitra), Tata, Fülekpuspöki, Adács, Deménd, Podolin, Alsóruszbach (Szepes), Törökszentmiklós, Sarud, Egerfarmos, Bodony, Igric, Négyes, Kács, Miskolc, Nagymihály, Poroszló, Fülek, Nagyvárád, Litke (Nógrád), Nyék, Szarnya (Gömör), Alsómező, Jászárokszállás, Novaj, F.szentmárton, Dorog, Egercsehi, Devecser, Máriapócs, Temesvár, Friedwald, Szentdomokos, Eperjes, Menhard (Szepes), Egerszalók, Mád, Noszvaj, Nagykőrös, Jolsva, Schildberg (?), Gyöngyöshalász, Gyöngyöspata, Gyöngyösvonta, Tolcsa, Budamér, Jablonka (Zemplén), Recsk, Kömlő, Kassa, Bátor, Ó-Lubló, Szeghalom, Miglész (Morvao.? Zemplén?), Lapispatak (Sáros), Kakaslonnic (Szepes), Nagyfüged, Dobsina, Prága, Tiszalúc, Jászladány, Erdőkővesd, Berettyószentmárton, Horgaspatak (Doboka), Tibolddaróc, Feldebrő, Füzesabony, Losoncapátfalva, Litócfalu (Szepes), stb.

⁶ Olyan városok szerepelnek itt, mint Debrecen, Szabadka (3 fő), Zombor, Kassa (4), Miskolc (4). Gyöngyösről hatan települtek át. Nagykőrösről, Kőszegről, Nagyváradról egy-egy ember érkezett. Budapestről csak öten érkeztek, ugyanannyian, mint a lengyel területekről (Galícia). Volt, aki Bécsből érkezett át, de voltak csehek és porosz is akadt.

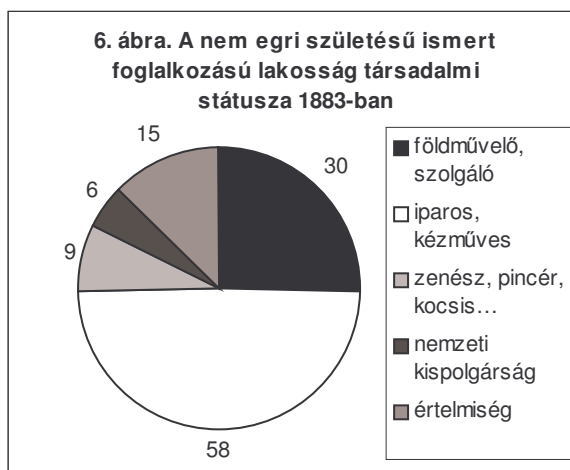
⁷ Liptói, eredetileg magyar ajkú (a XIII. sz-tól: őseik idegen hospesek voltak) nemesi család, mely félig elszlovákosodott.

⁸ Az elnevezések átvétele az anyakönyvi kivonatokban szereplő megnevezések alapján történt, bizonyos esetekben (eljáró, árvaszéki eljáró, illetve: jogász, jogtanár, ügyvéd, továbbá a tisztviselők, ácsok, asztalosok esetében) összevonást alkalmaztunk. Egy-egy ember üzte a következő foglalkozásokat: mézeskalács-készítő, téglavető, órák, kovács, kádár, üveges, kőműves, pincér, kosárkötő, börtönőr, borász, csordás, takács, esztergályos, fazekas, polgár, kocsmáros.

A születési anyakönyv alapján 1883-ból összesen 118 ember foglalkozása volt ismeretes a „jövevények” közül, ebből 15 női cseléd és egy özvegy volt (2 cseléd férfi volt). A *jövevény cselédek háromnegyede törvénytelen gyereket hozott a világra*. A kor nem volt erkölcsösebb a mai világnál. Abban az esztendőben a gyermekek 12-13%-a házasságon kívül született, ami magas értéknek számít ugyan, de nem volt egyedüli: 1873-ban 444 fiú és 434 lány született (összesen 878), amelyből elsőszülött volt 117 (13%), törvénytelen 97 (11%), törvénytelen elsőszülött 27 (3%). 70 nő tehát (a szülő nők 8%-a!) nem először szembesült a problémával, amit egy nem kívánt terhesség jelentett... Más települések, így a zempléni Nagymihállyal szemközti fekvésű ungi Laborcszög (1910-ben népesebb a járási székhely Szobráncnál is) példája is bizonyítja (BAGDI R., 2006.), hogy a dualizmusban a törvénytelen gyermekek aránya korrelál a városiasodás előrehaladottságával.

A foglalkozásokat társadalmi státusz szerint csoportosítottuk: egy kategóriába került a cigányság, cselédség és a földművesek, egy másikba nyertek besorolást a „nemzeti kispolgárság” tagjai, az „altisztek” (hajdúk, eljárók). A kézművesek, iparosok alkották az urbánus kispolgárságot, a maradék az értelmiség körébe nyert besorolást. Külön kategóriába kerültek az alacsony presztízsű tercier szakmákban dolgozók (nem állami alkalmazottak). Ezek alapján a bevándorlók társadalmi státusza a következőképpen alakult (**6. ábra**).

1828-ban Egerben 606 iparos háztartást írtak össze, Győrben 605-öt, Kassán 450-et, Szabadkán viszont, mely nem volt szabad királyi város, 777-et (BELUSZKY P. 1999.). (Komáromban 440, Kecskeméten 420 iparost találtak.). A mezővárosok kivételével Eger a hozzá hasonló méretű városokkal egy színvonalon volt e tekintetben, sokukat meg is előzte. 1883-ra sem változott lényegesen a helyzet. A város a céhes keretek felszámolása után is *vonzó maradt a kisiparosok, kézművesek számára, ugyanis a bevándorlók 50%-a ebbe a kategóriába nyert besorolást*, márpedig az 1828-as érték a családfenntartók 14-17%-át jelentette csak. *A bevándorlók között ez a kategória felülreprezentált*, még a pincér, a kocsisok, zenészek és a kocsmáros és a komornyik levonása után is (9 fő, azaz 7%), akik inkább a tercier szektorhoz tartoznak. Ez persze nem feltétlenül azt jelentette, hogy a bevándorlók már „szakmájukkal” együtt érkeztek, hiszen a betelepülők életkora (betelepüléskor) és eredeti foglalkozása nem derül ki az anyakönyvi kivonatokból. A probléma úgy is felfogható, hogy a bevándorlók számára leginkább ezek a szakmák voltak nyitottak: azaz *a társadalmi felemelkedés lehetősége* - s mivel zömmel alacsony és közepes presztízsű szakmák felé tendáltak, egyben korlátozottsága is – *ily módon volt adott, s ezt tanúsítják a bevándorlók által választott telítetlennek tekinthető szakmák.*

Hogy a város szempontjából fontos szakmák esetében mennyire telített volt a munkaerőpiac, mutatja, hogy - míg a csizmadiák száma magas volt - csak egy hordókészítőt (Kistálya) és egy borászt (Gyöngyös) találunk az 1883-ban gyereket vállalók között, aki idegen születésű – kereskedőt pedig egyet sem. Ráadásul Egerben ekkor viszonylag sok bodnár/kádár élt, tehát ezt a nagy aránytalanságot a csizmadiák és kádárok száma között nem lehet a „statisztikai keresztmetszet” véletlenségének számlájára írni. Arra következtethetünk, hogy Egerben a borászathoz és hordókészítéshez kapcsolódó foglalkozások telítve voltak a helyi „dinasztiák” képviselőivel és apa fiúnak adta át tudását és műhelyét. A molnárok Szolnok és Jászapáti szülöttei voltak, a cipészek és csizmadiák Recsk, Lapispatak (Sáros), Feldebrő, *Putnok, Eperjes*, Arló, Remete, *Pétervására*, Sarud, Mezőtárkány, Felsőtárkány, Erdőtelek, Nagyfüged településekről származtak, olykor tehát igen messziről.

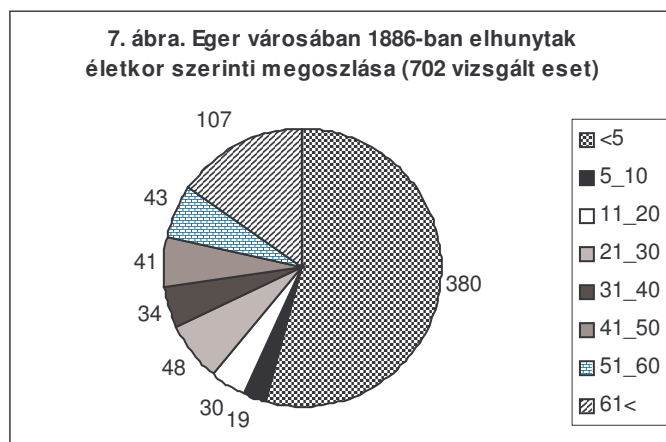
A betelepülő férfiak 9%-a maradt a földművelésnél, s mivel ez egyértelműen alacsonyabb a vidéki társadalmakban megszokottól, ez azt jelentette, hogy *Eger egyrészt nem rendelkezett a határban sok olcsó eladó földdel, illetve sokan feladták eredeti szakmájukat.* Egy mezőváros esetében nyilván nagyobb érték mérhető. *A foglalkozási átrétegződés a mezőgazdasági eredetű népességben volt a legnagyobb*, de nemcsak a magasabb presztízsű munkák, hanem a női cselédség irányában is. Az értelmiség és a katonatiszti, továbbá az altiszti réteg a betelepülők 17%-át alkotta, ami egyezést mutat a bevezetőben felvázolt értékkel, mely *Eger egészére vonatkozott. Mivel a betelepülők között az értelmiség a városi értelmiséghez képest nem volt felülreprezentálva, megállapítható, hogy Egernek megvolt a saját, autochton értelmisége.* A pozíciók nagy részét a helyi értelmiség töltötte be, és nem volt hiány képzett emberekben. Mivel egyes hivatalnokokat az állam nevezett ki és helyezett át, a túlreprezentáltság hiánya miatt elmondható, hogy az államhivatalok száma nem nőtt jelentősen, illetve nem mindig idegen születésűek töltötték be a különböző posztokat. *A betelepülők között a kereskedők (vagy felnőtt korukban e foglalkozást választók) teljes hiánya továbbá arra utal, hogy a lokális piacok telítettek voltak, nagy fejlődési lehetőségekre kilátás nem volt, s a helyi dinasztiák uralták a pozíciókat. Ez egyben annak is bizonyítéka, hogy a jövevények tőkeszegények voltak.* Ha a teljes „tercier” szektort vizsgáljuk – azaz az értelmiséghez hozzáadjuk a nemzeti kispolgárság mellett a kocsisokat, a pincért, zenészeket (de a cselédeket nem), akkor 28 főt kapunk, ami a betelepülők majd egynegyedét tette ki.

Ha összevetjük a helyi – a foglalkozásokban is tükröződő - társadalmi hierarchiát a bevándorlókéval, megállapítható, hogy a bevándorlók zöme nem integrálódott azonnal Eger társadalmi struktúrájába: a magasabb posztok nagyobb valószínűséggel voltak elérhetők a helyiek számára, mint a bevándorlók számára: ezért is felülreprezentált a kisiparosok aránya

az utóbbiak között. Megvizsgálva a szakmát vállalók születési helyét és szakmájuk társadalmi presztízsét, megállapítható, hogy az *iparosok zömmel falusias vagy mezővárosi környezetből érkeztek* (Az 50% több mint 90%-a. Mivel nagyvárosból a bevándorlók 17% érkezett, a felülreprezentáltság bizonyítható). Ez azt is jelentette, hogy eredeti lakhelyükhöz képest státusuk javult, de legalábbis nem romlott. *Ha a falusi eredetű lakosságot vizsgáljuk (a bevándorlók 60%-a), megállapítható, hogy 40%-uk nem volt képes javítani társadalmi pozícióján*, hiszen cselédek vagy földművesek lettek. Azon bevándorlók pedig, akik később az értelmiség soraiba nyertek bebocsátást, zömmel városokból származtak (lásd a szabadkai és máramarosszigeti példát): a városi anyagi-kulturális háttér és esetleges szocializálódás tehát elősegítette a bevándorlók társadalmi helyzetének megőrzését és javulását.

Eger a XIX. század végén csak külső erőforrásokból tudta biztosítani a növekedést. Ez nem volt egyedi jelenség: Budapesten 1880 körül a lakosság növekedésének 89%-a származott a vándorlási nyereségből, 1890-ben viszont már csak 72%-a, amely 1900-ra mindössze 55%-ra csökken, a többit a természetes szaporulat tette ki a javuló egészségügyi körülményeknek köszönhetően (KATUS L. 1991). Eger népességyarapodási szerkezete azonos volt Budapestével: csupán maga a gyarapodás nagysága nem mutatott kiemelkedő értéket: ez nyilvánvalóan annak köszönhető, hogy Eger nem rendelkezett jelentős vonzóerővel.

A tanulmány harmadik része azt a kérdéskört vizsgálja, hogy mi volt az oka a természetes szaporulat alacsony értékének, illetve mennyire számított egészséges környezetnek egy 20000 fős város, és mennyire különbözött az országos átlagtól. A vizsgálathoz a Heves Megyei Levéltárban őrzött halotti anyakönyvi kivonatok közül az 1886-os évet választottuk ki: a 702 azonosítható halálesetet a halál oka és életkor szerint szétválogattuk (HML, IV-416/156.). A kiválasztott év nem számít különlegesnek, 1885-ben ugyan nagy volt a halálozások száma, de 1886-ra ez lecsökkent (**2. ábra**).

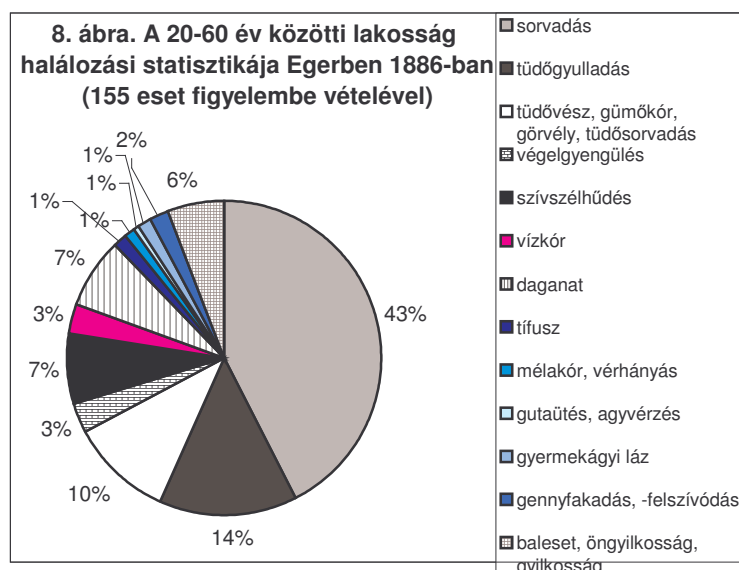
Az első – legmegdöbbentőbb - diagram a halálozások kor szerinti megoszlását mutatja be (**7. ábra**). A halottak fele 5 évnél fiatalabb volt, és csupán a lakosság 15%-a élte meg 60. életévét. A többi kategória között nagyjából egyenletesen oszlott (4-7%) meg a halottak száma. Az öt évnél fiatalabb halottak 50%-a nem töltötte be a másfél éves kort. A csecsemőhalandóság meghaladta a 25%-ot, azaz az *országos átlagot mutatta*. Megvizsgálva a gyermekeknél előforduló haláleseteket, a következő adatsorhoz jutunk. A vezető halálok a sorvadás volt (94 db, 25% az összesen 194 esetből) – a legtöbb esetet a gyermekbénulás tette ki ebben a kategóriában, de akadt bizonytalan megítélésű haláleset, amit ide soroltak. Koraszülés, gyengeség 59 esetben járult hozzá a halálhoz (16%), 28 esetben tüdőgyulladás (8%), 43 esetben (12%) hasmenés végzett a gyermekekkel. Torokgyulladás, torokgyík, szamárköhögés 18 esetben okozott halált, a vérszegénység 42 (12%), a bélgyulladás 46 (13%), a fogzás 7, a fejkörcs 16 (4%) embert ölt meg. (A korban használatos betegséglevelezéseket tüntettük fel, ami nem feltétlenül azonos a valódi halálokkal!)

A „sorvadás” nemcsak a legfiatalabb korosztályt sújtotta, bár az áldozatok fele 5 évesnél fiatalabb volt. A 20 és 60 év közötti lakosság 43%-a (66 eset) szintén sorvadásban halt meg. Tüdőgyulladás 22 esetben (14%), a tüdővész 16 esetben volt halálos. A szívszélhűdés és daganat egyaránt 11-11 esetben játszott közre (7-7%) a halálban, s csak ezután következett a baleset, öngyilkosság, gyilkosság kategóriája 9 esettel. A gyermekági láz, tífusz és a vízkór egészen elhanyagolható mennyiségét adta a haláleseteknek.

A 60 év fölötti lakosság soraiban (107 eset) a „végelgyengülés” kissé általános kategóriája volt a leghalálosabb: az esetek 64%-át adta. De 8%-kal részesedett a sorvadás, 9%-kal a tüdőgyulladás, 4-4%-kal a vízkór és a szívszélhűdés, 3%-kal az agyvérzés.

A tüdővész (25 eset, 4%) egyaránt veszélyes volt minden korcsoportra. A daganatos megbetegedések (13 eset, 2%) 40%-a a legidősebb, 60 év feletti korosztályt sújtotta halállal (6db), 20-20%-uk a 20-30, 40-50 és 60 év feletti korcsoportot érintette. Tüdővészen kevesebben haltak meg, mint tüdőgyulladásban. A tüdőgyulladás (63 eset - 9%) leginkább az 5 év alatti korcsoportot veszélyeztette (a halálesetek 44%-a itt történt), valamint a legidősebbekre volt veszélyes – a tüdőgyulladásban meghaltak 17%-a 60 évnél idősebb volt. Fontos kiemelni, hogy a tüdővész 10-20 éves kor között több halálesetet okozott, mint a tüdőgyulladás (4-1). A 20-60 éves korcsoport esetében az arány közel egyforma volt.

Végeredményben elmondható, hogy Eger halálozási mutatói semmivel sem voltak jobbak az akkori országos átlagnál. Az is elfogadható, hogy önmagában a kedvezőtlen közlekedésföldrajzi helyzet nem befolyásolta döntően a születési és halálozási arányszámok alakulását - hiszen azok nagyban hasonlítanak az országos átlagra, részben a városok, részben a falvak tulajdonságaival mutatva hasonlóságot. Kérdéses azonban, hogy megbízhatók-e halálozási adataink, hiszen a vizsgált év lehetett akár különleges is valamilyen ok folytán (bár választásunk szándékosan „átlagos” évre esett). Éppen ezért fontos eredményeinket összevetni egy hosszabb periódus adataival is. Egy - több ágra szakadt - átlagos egri család (Kajdácsy, Gajdácsik, Gajdácsi) sorsát 1850 és 1894 között figyelemmel kísérve (leszámítva a kolera miatt különlegesnek tekinthető 1872-1878-as éveket) – melynek tagjai közül főleg földművesek, ritkábban szabók, szűcsök, tanítók, nyomdászok kerültek ki, de az ősök között nemes is volt (OROSZ E., 1906) - összesen 63 születést jegyezhetünk föl. Hasonló periódus alatt 47 halálessettel találoztunk, ebből 31 esetben az elhunyt nem töltötte be 18. életévét. A vizsgált periódusban a mortalitási arány – nem számítva a 60 év feletti időseket – meghaladta az 50%-ot! A módszer mellett szól, hogy az angol kutatók előszeretettel alkalmazzák a családrekonstrukciós módszert (GYÁNI G. – KÖVÉR L. 2004.)

A halálokok között a következők szerepelnek a teljesség igénye nélkül: öngyilkosság két esetben (16 és 21 éves), tifusz (1, 34 éves), szívszélhűdés (2 esetben 49, illetve 62 éves korban), dizentéria-vérhas (három hónapos korban, másfél évesen), hasmenés (1 hónapos, 2 hónapos), vízkór (5 évesen), tüdőgümőkór (19 éves korban, 7 hónaposan), bélgyulladás (11 hónaposan), asztma (58 év), cahexia⁹ (2 esetben, 9 hónapos korban, 3 hónapos korban), ecclampsia¹⁰ (3 hónapos korban, másfél évesen), végelgyengülés (65 év, 72 év, 75 év), torokgyík (2 és fél éves), sorvadás-gyermekbénulás (egy 20 éves, egy 24 éves anya, 7 éves, 4 éves), tabes - gerincvelő-sorvadás, bélsorvadás? (3 esetben 16 év, 29 év, 40 év), vörösség-vörheny (1 év), tüdőgyulladás (68 éves, egy és egynegyed éves). Ez a hosszú lista jó egyezést mutat az egy éves periódus vizsgálatának eredményeivel, vizsgálatunk tehát az általánosra és nem az egyedire összpontosult.

Összefoglalás

Összefoglalva eredményeinket megállapítható, hogy Eger népességnövekedése elmaradt a gyorsan fejlődő alföldi mezővárosoktól. Bár a városban összességében a születések száma hosszú távon nagyobb volt, mint a halálozásoké, egészében véve a természetes szaporulat rendkívül alacsony, de növekvő volt. A népességnövekedés háromnegyedét a migráció biztosította. A bevándorlók, kik az „endogámia” viszonylagos elterjedtsége miatt zártnak tekinthető Eger lakosságának 15-20%-át tették ki, jórészt iparosok és cselédek lettek, az előbbieket felülreprezentáltak a városi arányhoz képest. Az értelmiségi bevándorlók aránya egyezést mutatott az egri értelmiség arányával, ami arra utal, hogy Eger saját értelmiséget termelt ki. A törvénytelen születések aránya (12%) a városiasodás mérőszámának tekinthető. A falusi származásúak 40%-a (főleg a nők) nem tudott javítani társadalmi pozícióján, ami behatárolta a társadalmi mobilitást.

A halálokokat tekintve, az egészségügyi forradalom, mint az ipari forradalom hozadéka, az 1890 előtti Egerben csak a gyermekágyi láz okozta halálesetek számának csökkenésében mutatható ki. Ez azonban nem meglepő, hiszen Magyarországon 1890 előtt nem történt jelentős javulás a közegészségügyben. A gyermekhalandóság igen magas volt (50% 5 éves kor alatt). Ezek voltak tehát azok a demográfiai tényezők, melyek meghatározták Eger városának népességnövekedését, s hozzájárultak lakosságszám lassú emelkedéséhez.

Módszertani szempontból megállapítható, hogy általános migrációs vizsgálatokhoz elegendő a lakosság 1%-ának vizsgálata: összevetve a hétszer nagyobb adatbázis eredményeivel, jelentős eltérés nem tapasztalható. Ugyanúgy elegendő egy család - egyébként módszertanilag nehezebb - többgenerációs vizsgálata az általános halálokok vizsgálatához, mint egy év halálozási statisztikájának elemzése. A két módszer ekvivalensnek tekinthető.

Irodalom

- BÁCSKAI V. 2002.: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Bp. Osiris. 171. p.
 BAGDI R. 2006: Református és görög katolikus szlovákok az Ung megyei Szobránci járásban 1773 és 1910 között. In: Állam és nemzet a XIX-XX. században. (Szerk.: Bodnár E. - Demeter G.) (in press)
 BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. Általános rész. Bp. – Pécs, Dialóg Campus. 584. p.
 FÉNYES E. 1851.: Magyarország geographiai szótára, Pest. Trattner. I-II. 285. ill. 350.
 GYÁNI G. - KÖVÉR GY. 2004.: Magyarország társadalomtörténete. Bp. Osiris. 395. p.

⁹ Alultápláltság, vagy súlyos és/vagy daganatos betegségből eredő leromlás. Az orvosi szakkifejezések régi jelentése nem feltétlenül azonos a maival, ezért az itt felsorakoztatott adatokat is óvatossággal kell kezelni.

¹⁰ A mai orvoslás szerint (főleg első terhesség esetén) terhességi toxikózisban hirtelen fellépő rángógörcs, illetve veseelégtelenség lehet.

HML (Heves Megyei Levéltár), IV-416/152.

HML, IV-416/156.

KATUS L. 1980.: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. Történelmi Szemle, 2. 270-289. pp.

KATUS L. 1991: Budapest népesség-növekedésének forrásai a 19. században. In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. (szerk.: Somogyi É.). Bp. 19-35. pp.

KOVÁCS A. 1910.: A belső vándorlások Magyarországon. Közgazdasági Szemle, 43. 303-319. pp.

OROSZ E. 1906.: Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger, <http://www.vfmk.hu/vfek/orosz/orosz13.htm> (2006-05-12)

Demeter Gábor

About the demographic background of the decreasing population growth in Eger in the late 19th century (Summary)

In the 19th century Eger was overtaken in numbers and functions by several smaller towns formerly of less significance. The article investigates the reasons of the decline of the role of Eger especially from the aspect of the decelerating population growth and the social background of the immigrants, and also with some data about the health of the inhabitants concerning mortality - both influencing the stability, compound and the pattern of the population. For the survey we used the parish registers of the HML - the County Archives of Heves in Eger. Within the examined period three-fourth of the population growth was induced by the immigrants. These immigrants - constituting 20% percent of the whole city population - became mainly craftsmen (50%) and servants both overrepresented in comparison to the value of the autochthonous population. Endogamy was dominant in the town, marriages between the newcomers and citizens were not numerous.

The traditional leader and popular occupations were dominated by the native population and the markets were closed and full, that's why newcomer craftsmen - dominantly stemmed from villages and oppids - could not break into the lines of the native higher intelligentsia within a generation. Traders were completely missing from the society of immigrants, which meant that they lacked capital and markets were occupied by native dynasties. The intelligentsia reached the same percent among immigrants as among native population (17%), which means that the town had its own intelligence, and could not soak up more. 40% among those who arrived from villages in order to improve their social situation was unable to get a job providing a better lifestyle (especially women). So the vertical social mobility had its own limits.

Concerning the causes of death we can conclude, that there were no sudden changes: the demographic transition appeared quite late: 50% of deaths occurred under 5 years, 25% under 1 and a half year. Concerning methodological problems we can confirm that the examination of 1% of the population is enough to conclude adequate results about destinations of emigration in comparison to the investigation which involved 7% of the inhabitants. The rate of illegal births (11%) appears to be adequate to show the progress of urbanization. The examination of the distribution of death causes within a year is equivalent with the investigation of the death-history of a family throughout generations but the latter gives an overview for longer periods.